

УДК 373.134:78.51

**МЕТОДИ ГУМАНІСТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ
ВІТЧИЗНЯНИХ ПЕДАГОГІВ ХХ – ПОЧ. ХХІ СТ.**

Горбенко С. С.

У статті актуалізується роль виховання у сучасному соціумі, зосереджується увага на методах гуманістичного виховання учнів молодшого та підліткового віку засобами музики. Висвітлюються різні підходи до класифікації методів виховання вітчизняними педагогами протягом ХХ – поч. ХХІ ст. Розглядається зміст ряду методів, що пройшли процес трансформації і набули гуманістичних детермінант.

Ключові слова: гуманістичне виховання, духовність, педагогічні дії, методи виховання, фактори, класифікація, функції, ідеї, парадигмальні напрями.

В статье актуализируется роль воспитания в современном социуме, сосредотачивается внимание на методах гуманистического воспитания учащихся младшего и подросткового возраста средствами музыки. Освещаются различные подходы к классификации методов воспитания отечественными педагогами на протяжении ХХ – нач. ХХІ в. Рассматривается содержание отдельных методов, которые прошли процесс трансформации и приобрели гуманистические детерминанты.

Ключевые слова: гуманистическое воспитание, духовность, педагогические действия, методы воспитания, факторы, классификация, идеи, функции, парадигмальные направления.

The author emphasizes the role of education in modern society; draws attention to the methods of humanistic education of children and adolescents; highlights various approaches to classification of education methods in our country in the 20th – the beginning of the 21st century; and examines contents of a range of methods that have come through the process of transformation and acquired humanistic determinants.

Key words: humanistic education, spirituality, teaching activities, methods of education, factors, classification, functions, ideas, paradigmatic directions.

Постановка проблеми. Багаторічне відчуження людини від національного коріння призвело до кризи суспільної свідомості, що виразилось у зростанні злочинності, пропаганді розбещеності, хибних зразків культури, байдужості до національних інтересів. Причиною цьому послужило ослаблення уваги держави і суспільства до проблем виховання особистості. Більшість науковців визначають сучасний стан освіти як кризовий, у якому матеріальний фактор поступово витісняє, а інколи і знищує духовний. Це потребує якісного оновлення теоретико-практичного змісту, основоположних принципів навчання і виховання, методологічної бази та форм освіти, які базувались би на наукових, філософських засадах. Такий стан зумовлює необхідність гуманізації загальноосвітнього процесу, залучення до виховної діяльності багатьох факторів, у тому числі, переходу від традиційної авторитарної педагогіки до особистісно орієнтованої.

В сучасних життєвих реаліях виховання підростаючого покоління засобами мистецтва займає одне з вагомих місць не тільки в теорії і практиці школи, а й у документах ЮНЕСКО, Ради Європи та інших міжнародних організаціях, які звертають пильну увагу на його потенціал у вирішенні як культурно-освітніх, так і

суто педагогічних завдань. Для нашого дослідження суть мистецтва важлива, в першу чергу, виявленню внутрішнього світу людини, який потребує певних умов та системи організації педагогічного процесу. Отже, джерелом змісту музики завжди був і залишається внутрішній світ людини, духовність, що є одним із важливих положень гуманістичного виховання. Цей процес завжди відбувається з використанням різноманітних методів, які пропонувались вітчизняними педагогами протягом ХХ – поч. ХХІ ст. (Д. М. Зарін, О. М. Карасьов, М. В. Лисенко, О. Л. Маслов, С. І. Миропольський, С. В. Смоленський, О. І. Пузиревський, Я. Ф. Чепіга, Н. Я. Брюсова, Б. Л. Яворський, В. М. Верховинець, М. Д. Леонтович, К. Г. Стеценко, Б. В. Асаф'єв, Л. В. Кулаковський, В. О. Сухомлинський, Г. Г. Ващенко, В. М. Шацька, Н. Л. Гродзенська, Д. Б. Кабалевський, О. О. Апраксина, Л. Г. Коваль, І. Д. Бех, І. А. Зязюн, О. П. Рудницька, Г. М. Падалка, О. Я. Ростовський, О. М. Отич, О. М. Олексюк, Л. М. Масол, О. В. Лобова, О. П. Хижна та ін.). **Метою даної статті** є зосередження уваги на методах гуманістичного виховання учнів засобами музики, що пропонуються у працях вітчизняних педагогів ХХ – поч. ХХІ ст. та спроба їх класифікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методи виховання, як педагогічна категорія, мають розвивальний і змінний характер. Не існує універсальних методів на всі виховні ситуації, вони змінюються залежно від позицій учителя і учня та змісту виховання. В сучасних умовах воно спрямовується на проектування духовного зростання особистості, ґрунтується на суб'єкт-суб'єктних взаєминах, розвитку самостійності й свободи дій вихованця. А. М. Бойко відмічає, що "педагогічна цінність методу визначається не зовнішньою формою виразу, а його внутрішнім впливом, що залежить від ступеня адекватності виховних дій педагога внутрішній позиції вихованця; створення взаємодії на рівні співробітництва і співтворчості; організації ситуацій позитивних емоційних переживань; самоствердження, захищеності й підтримки, установки на розвиток самоактивності" [1, с. 96]. Методи виховання реалізуються в процесі педагогічно доцільної взаємодії вчителя і учня, співробітництва та співтворчості. Саме за допомогою методів реалізуються педагогічні дії, розкривається зміст виховного процесу на уроці чи в позакласній роботі. Розвиваючи уяву, емоційну чутливість, музичне мислення, вчитель прагне досягти ситуації, за якої спілкування з музичним мистецтвом викликало б в учнів почуття радості, задоволення; сприяло б виявленню активності і самостійності.

Слід наголосити, що відомі педагоги-музиканти пропонували використовувати методи виховної роботи з дітьми не в ізолюваному вигляді, а в різних поєднаннях. Причому, рекомендували при цьому домагатися емоційного переживання через розвиток інтересу та ефекту здивування (Н. Л. Гродзенська, С. І. Миропольський, О. П. Рудницька, Б. М. Теплов, В. М. Шацька та ін.).

У давні часи виховання зводилось до передачі накопиченого досвіду за допомогою наслідування, повторення дій. Система методів виховання почала складатися в етнопедагогіці (розповідь, бесіда, приклад, наставлення, порада, самопереконування тощо). Методи народної педагогіки дістали розвиток у спадщині багатьох вітчизняних педагогів – Г. Г. Ващенко, В. М. Верховинця, П. О. Козицького, М. Д. Леонтовича, М. В. Лисенка, А. С. Макаренка, В. М. Страшкевича (Поточний), С. В. Смоленського, К. Г. Стеценка, В. О. Сухомлинського та ін.

З перетворенням педагогіки на галузь науки домінуючими стали вербальні пояснення, усне і письмове слово, стимулювання самостійності та активності учнів. Пізніше постала необхідність упорядкування та класифікації системи методів навчання і виховання (Ю. К. Бабанський, М. І. Болдирєв, Є. Я. Голант, М. О. Данилов, Б. П. Єсіпов, П. Ф. Каптерєв, О. В. Киричук, М. І. Махмутов, В. О. Онищук, В. Ф. Паламарчук, С. І. Петровський, М. М. Скаткін, М. Д. Ярмаченко та ін.). У різні історичні періоди осмислення учителем ролі педагогічних завдань у розвитку якостей особистості відбувалася еволюція, різне бачення методів педагогічної діяльності. Звідси чимало варіантів їх класифікацій.

У 60-ті роки методи виховання розподілялися на дві групи залежно від їх спрямування, формування свідомості, поведінки особистості, мети, діалектики виховного процесу. В 70-ті роки було запропоновано розподіл методів виховання на три групи: цілеспрямованого формування якостей; стимулювання саморозвитку;

корекції розвитку особистості (М. К. Гончаров, Т. І. Ільїна, Ф. Ф. Корольов, І. С. Мар'єнко, В. О. Онищук та ін.).

80–90-ті роки характеризуються пошуком оптимальних варіантів процесу формування особистості, механізмів усебічного впливу на учнів з позицій діяльнісного підходу, осмислення і мотивації своєї діяльності. Методи виховання поділялися на методи формування позитивного досвіду поведінки, розвитку суспільної свідомості та стимулювання діяльності (Ю. К. Бабанський, О. В. Киричук, І. Т. Огородніков, В. О. Сластьонін, Г. І. Щукіна).

На сьогоднішній день серед методів гуманістичного виховання пріоритетна роль належить активним методам, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук інформації, сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи, творчості тощо. У процесі відбору та організації методичного інструментарію дослідження ми керувалися як загальнопедагогічними принципами, визначеними та обґрунтованими С. М. Алексюком, І. Д. Бехом, Є. В. Бондаревською, О. С. Газман, І. А. Зязюном, В. Краєвським, Л. М. Лузіною, О. Я. Савченко, В. А. Сластьоніним, С. А. Смірновим, так і специфічними (Є. О. Гаспарович, О. В. Гончарова, І. Кевішас, О. В. Лобова, Л. М. Масол, О. В. Михайличенко, О. М. Олексюк, О. М. Отич, Г. М. Падалка, О. Я. Ростовський, О. П. Рудницька, Л. М. Сбітнєва, О. П. Хижна та ін.).

Методика виховання засобами музики входить у систему педагогічних наук і підкоряється закономірностям загальної педагогіки. Вона передбачає цілеспрямований і систематичний розвиток музичних здібностей дітей, формування музичної культури, емоційної чутливості, здатності розуміти і глибоко переживати художні образи музичного мистецтва. У виборі тих чи інших методів виховання на музичних заняттях педагога радять враховувати наступні фактори:

- характер музики, що пропонується дітям;
- спрямування методу на розвиток певних рис, якостей дитини;
- вікові особливості учнів;
- вид музичної діяльності учнів та результат якого хоче досягти педагог;
- рівень фахової підготовки вчителя.

Сучасні українські вчені-педагоги виділяють у виховному просторі чотири найбільш яскраво виражені парадигмальні напрями (А. М. Бойко): раціоналістичний, культуроцентричний (культуротворчий), проєктивно-естетичний і середовищний. Враховуючи специфіку нашого дослідження, першу групу методів виховання ми класифікуємо, виходячи із культуроцентричної парадигми. Це методи розвитку ідей гуманістичного виховання, що традиційно склалися в практиці виховання засобами музики, які використовує учитель музики в роботі з учнями молодшого та підліткового віку. До цієї групи ми відносимо методи усвідомлення цінностей художньо-історичного минулого (бесіда, пояснення, аргументації, розповіді, обговорення, демонстрації, музичного узагальнення, дискусії, переконання, інформації). Другу групу склали методи стимулювання практичної діяльності (ціннісно-сміслових порад, ситуацій вільного вибору, орієнтації на перспективу, самопізнання, самовизначення, слухової наочності, проб і помилок ігрової діяльності, переорієнтації зусиль вихованця, емоційної драматургії, контрастних співставлень, моделювання художньо-творчого процесу та ін.). До цієї групи входять методи виховання, які пропонували у своїй творчій спадщині вітчизняні педагоги ХХ – поч. ХХІ ст. Ці методи спрямовані на закріплення свідомості через стимулювання практичної музично-пізнавальної діяльності учнів через взаємодію вчителя і учнів, спрямованої на виховання пізнавального відношення до мистецтва, самовизначення і самосвідомості особистого образу "Я-готовий до пізнання минулого і сучасного". Зосередимось на них більш детально.

Дослідження останнього десятиліття актуалізують соціальний зміст методу гри та її гуманістичну детермінанту. На думку вчених, це пов'язано з моделюванням соціальної реальності за допомогою ігрової діяльності екстраполяції ідей ігрової процесуальності на культурну сферу. Основу гуманістичних стосунків між учителем і учнем становлять ідеї сумісної дії, співпраці, діалогу. Саме вони знаходять найбільш природне втілення в процесі гри, що орієнтована на суб'єкт-суб'єктні стосунки. Розширення функцій учителя в ігровій діяльності вимагає

високого рівня його професійної культури. На думку М. С. Кагана, суть виховання, як процесу формування системи цінностей людини з її специфічним змістом та ієрархічною структурою, полягає в прилученні вихованця до цінностей вихователя, а не в їх вивченні, нав'язуванні інформуванні про них [3]. Перед педагогом стоїть мета – перетворити ціннісні ідеї в цінності особистості. Звідси виходить, що гуманізація ігрового процесу, окрім виховання гуманістичних якостей учня, припускає і розвиток гуманістичних якостей педагога.

Метод ціннісно-смислових порад сприяє особистісному розвитку дитини, оскільки психологічною формою вираження ціннісного ставлення є переживання (М. С. Каган). Воно завжди пов'язане з потаємним ядром особистості – "голосом совісті" (І. О. Ільїн). Це особливий тип емоційного процесу, який зароджується на рівні повсякденно-практичної свідомості і піднімається на рівень духовного [3]. Метод сприяє формуванню доброзичливості, взаємодопомоги, розуміння, пошани, ввічливості тощо. Учень орієнтуватиметься на цю вимогу тільки тоді, коли вона буде прийнята ним як значуща.

Метод слухової наочності, визначений для чуттєвого ознайомлення учнів з музично-виховними явищами, процесами. В силу звукової природи музичного мистецтва цей метод передбачає звучання самої музики, виконання її дітьми (повністю або окремих її фрагментів), виконання музично-творчих завдань.

Метод ситуацій вільного вибору моделює момент реального життя, в якому випробовується на стійкість система вже сформованих позитивних дій, учинків, ставлень, ідей [4]. За умови природної ситуації вільного вибору, вихователь використовує її з метою надання можливості вихованцям самостійного вибору. Інколи вчителю доводиться самому створювати таку ситуацію, яка викликає в учнів відповідні уявлення, почуття мотиви, дії. Прийняття остаточного рішення викликає емоційне переживання, бо вихованець бере на себе відповідальність за вибір, який може визначати спрямованість діяльності і поведінки учня.

Методи самопізнання є об'єктивною основою самоосвітньої діяльності, в якій важливе значення має розширення ціннісних орієнтацій, досвіду спілкування з музичним мистецтвом. Однак поряд із цим є творчий бік самопізнання, що спрямовує учня на пошуки у себе "прихованих резервів", вираження власної індивідуальності щодо мистецьких явищ [5]. Кожен учень має певне уявлення про власні якості і орієнтований на їх удосконалення. Ці уявлення становлять реальні або ідеальні моделі власного "Я", свого місця у соціальному середовищі, як формування установок на здійснення відповідної музичної діяльності.

Метод переорієнтації зусиль вихованця дає можливість переорієнтувати увагу дитини, з одного предмету діяльності на інший, з однієї ідейної позиції на більш досконалу, через бажану чи можливу діяльність "усунути" небажану. При цьому зберігається бажання діяльності і прагнення до самовираження через самореалізацію [2].

Метод організації ціннісно-смиислової діяльності учнів пов'язаний з актуалізацією системи їх особистісних відносин до дійсності, мистецтва з виявленням особистісних духовних і життєвих цінностей, розвитком емоційних здібностей, інтелекту, збагачення мистецького тезаурусу, соціального та ідеального образу "Я". За свідченням психологів, людині притаманна потреба у певному стилі відношення до інших людей, до життя, до діяльності, до себе (Б. Додонов). Іншою психологічною основою організації ціннісно-смиислової діяльності є потреба у самовизначенні, самовдосконаленні, а головне – в самоідентифікації (А. Маслоу). Таким чином, метод організації ціннісно-смиислової діяльності учнів – це такий спосіб діяльності учителя і учнів, за допомогою якого реалізуються виховні функції навчання, розвивається емоційний інтелект особистості, актуалізуються і задовольняються її емоційні потреби, спрямовані на забезпечення адекватного переживання учнями моральних та естетичних смислів історичних фактів, змісту творів мистецтва, історії їх створення тощо.

Метод організації комунікативної діяльності спрямований на оволодіння способами конструктивного, ефективного і комфортного спілкування учнів з однолітками у процесі музичної діяльності, а також на засвоєння і набуття ними позитивного досвіду. Учні повинні відчути особисті сильні та слабкі сторони в ситуаціях спілкування. Вчитель, із свого боку, використовуючи цей метод,

допомагає вихованцям у подоланні невпевненості чи дискомфорту. В. В. Серіков відмічає, що одиницею особистісно орієнтованої освіти і виховання виступає діалог як специфічна форма обміну духовно-особистісними потенціалами, як спосіб погодженого взаємного розвитку і взаємної діяльності педагога і учнів. З психологічної точки зору, діалог – це момент самоактуалізації, "прориву особистостей" назустріч один одному [6, с.18].

Метод музичного узагальнення спрямований, перш за все, на розвиток усвідомленого відношення учнів до музичного мистецтва, формування художнього мислення. Він допомагає переконатися у своїй здатності пізнати та відчути музику, самостійно роздумувати про неї усвідомити її моральну та естетичну функцію, а це сприяє вихованню певних людських якостей.

Метод уподібнення характеру звучання музики спрямований на активізацію різноманітних творчих дій, спрямованих на сприймання музичного образу. Це можуть бути такі види уподібнення як словесні, інтонаційні, поліхудожні, моторно-рухові, тактильні, кольорові, темброво-інструментальні та ін. Головне їх завдання – сприяти осягненню музики через інтонацію, а не окремими виразними засобами.

Метод емоційної драматургії активізовує емоційне відношення учнів до музики та сприяє послідовному створенню атмосфери захопленості, інтересу до музичних занять, насиченню емоційного тону уроку. Його основна функція полягає, перш за все, в тому, щоб допомогти учням увібрати в себе досвід емоційно-морального відношення людини до дійсності який закладений в музичному творі.

Висновки. Отже, проаналізувавши ряд запропонованих вітчизняними педагогами методів гуманістичного виховання учнів засобами музики, ми класифікували їх наступним чином: методи усвідомлення художніх цінностей та суспільної поведінки, методи впливу на емоційну та екзистенційну сфери, методи накопичення слухових і художньо-ціннісних вражень, методи виявлення і розвитку творчого потенціалу учнів, методи демонстраційно-образного впливу, рефлексивні методи.

Література

1. Бойко А. М. Виховання людини: нове і вічне / А. М. Бойко. – Полтава : Техсервіс, 2006. – 568 с.
2. Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : посібник для студентів вищих навчальних закладів / О. І. Вишневський. – Дрогобич : Коло, 2003. – 528 с.
3. Каган М. С. Философская теория ценности / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1997. – 205 с.
4. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навчальний посібник / Н. Є. Мойсеюк. – 4-те вид., доповнене. – К., 2003. – 615 с.
5. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька : навчальний посібник / О. П. Рудницька. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.
6. Сериков В. В. Личностно развивающее образование: мифы и реальность / В. В. Сериков // Педагогика. – 2007. – № 10. – С. 3–12.